

'יעקב אבינו לא מת... כל האומר רחב רחב מיד נקרי' –

הענין בזה, כי ענין מיתנה הוא השתנות האדם מעולם הזה לעולם הבא, ויעקב כל אותן שנים שהיה במצרים הטעמו הש"י טיפה חיים מעין עולם הבא, על כן נאמר עליו 'לא מת' כי לא נשתנה במותו כלום.

ועל זה מסמיך תיכף הגמרא 'כל האומר רחב רחב מיד נקרי' – ומסיק שם הגמרא 'ביודעה ומכירה', ולזה היא סמיכות הגמרא, להראות כי כמו שנמצא בעניני עולם הזה חמדה שנשאר קבוע בלב האדם, כן היה הטפה-חיים שנקבע בלב יעקב אבינו בעת אשר נטף בו הש"י, נשאר בו קבוע גם אחר כך, על כן לא יתכן להאמר בו לשון מיתנה רק כאדם שפושט מלבושיו ולובש בגדים אחרים.

וזה ענין הפסוק **או יבקע כשחר אורך** – 'בקע' הם אותיות יעקב וגם אותיות קביע, והבן (מי השלוח ח"א ויחי ד"ה ויאסף. ועע"ש ח"ב ריש ויחי).

עוד על הקשר בין המאמרים, ע' בספר תפארת שלמה בלקוטים. וע"ע בספר ניצוצי אור.

יש מפרשים בדרך צחות את סמיכות שני המאמרים, 'יעקב אבינו לא מת' ו'כל האומר רחב רחב מיד נקרי' – מאמרים אלו מעוררים את פליאת השומע לתמוה עליהם מיד. בזה רצה ר' יצחק להראות לרב נחמן מדוע אין להסיח בסעודה, כי גם אם המסיח אינו אוכל בשעה שמדבר, פעמים שהשומעו נמצא באמצע אכילתו ויבוא לשאול לאלתר ולהקשות על דבר הנראה בעיניו תמוה, ובכך עלול להסתכן. שמעתי.

דף ו

'או אינו יורה אלא שמשיר את הפירות'. ודאי עיקר היורה לברכה בא, שהרי בזה מדבר הכתוב והיה אם שמע... ונתתי מטר ארצכם בעתו יורה ומלקוש, אלא שבתקופה שהיורה יורד אין מצויים פירות באילנות רק אתרוג ודומיו, והיה יכול להיות שלמעט אילנות מסוימים יהא היורה בא לקללה – ואמנם ודאי הוא בא לברכה לקיום ישוב הארץ.

תלמוד לומר מלקוש, מה מלקוש לברכה – פירוש, חשש זה של השרת פירות במלקוש ודאי אינו קיים, שאם כן היה המלקוש בא לקללה ממש, שהרי באותה תקופה כל האילנות מלאים בפירות, והושה יורה למלקוש, כשם שבמלקוש אין קללה בפרט זה, כך גם ביורה.

או אינו מלקוש אלא שמפיל את הבתים... – פירוש, בתים ואילנות מסוימים שאינם חזקים כל כך, יהא כח המלקוש משברם [ובכל זאת לעיקר ישוב הארץ הוא ברכה] – תלמוד לומר יורה... כמו יורה שכולו לברכה בלבד, כמו שלמדו מן הכתוב ובני ציון... המורה לצדקה, כמו כן המלקוש (מרומי שדה).

'אתה אומר יורה במרחשון או אינו אלא בחדש כסליו' – אף על פי שנאמר 'בעתו', אין אני יודע אלא שלא יבוא בתשרי, קודם זמנו, אבל אם ירד בכסלו אין רע כל כך, והוא גם כן 'בעתו' אלא שמאוחר – תלמוד לומר בעתו יורה ומלקוש – מה מלקוש בעתו, שאי אפשר להיות מאוחר כי אז הוא קללה ממש, אף יורה בעתו – בזמן המכוון ללא איחור (מרומי שדה).

זחכמים אומרים יורה בכסליו. מאן חכמים – אמר רב חסדא: רבי יוסי היא דתניא... רבי יוסי אומר:

בי"ז, בכ"ג ובראש חדש כסלו. קצת קשה, כיון שראש חדש כסלו הוא זמן אחרון של הרביעה, אם כן אין היורה בכסלו אלא במרחשון? וצריך לומר שהזמנים הללו מציינים את התחלת הגשם, וכשמתחיל הגשם לירד בראש חדש, ממשיך לירד כמה ימים (שפת אמת).

(ע"ב) 'אמר ליה רב פפא לאביי: והא אמרי אינשי...' כך שגור בפי רב פפא הרבה. ע' במצוין בסנהדרין

צו.

'מאימתי מברכין על הגשמים...' מפוסקי הראשונים שבאשכנז כתבו (ומובא ברמ"א רכא, א), שאין נוהגים עתה בברכת הגשמים, לפי שהגשמים תדירים ואינם נעצרים.

ואולם בארץ ישראל ובשאר מקומות שאינם משופעים בגשמים, מצינו בספרי הפוסקים שהיו נוהגים בברכה זו (ע' בספרים המצוינים ב'מנהגי ישראל' ח"ג עמ' עב).

ובמשנה ברורה (שם ובכאור הלכה) צדד בדבר, במדינות שהיובש מצוי בהם כבארץ ישראל, האם יש לברך כשיורד הגשם בזמנו כתיקונו, או שמא אין לברך אלא לאחר שנעצרו הגשמים והיו בצער. ולמעשה כתב לברך בלא שם ומלכות.

*

'... ומי שלבו רחב ומרגיש בצרכי הרבים כמו בצרכיו שלו, הוא מלא שבח והודיה להקב"ה על חסד זה שהוא הגדול מחסדי המקום שעושה עם בריותיו. וגדולי ישראל הקדמונים בשעה שראו גשמים יורדים עשו להם יום טוב, ברכו עליהם ברכת הטוב והמטיב בשמחת לב גדולה, ועוד הוסיפו בה תהילות ותשבחות אחרות:

'יתפאר ויתגדל ויתברך שמו של מי שאמר והיה העולם, שהוא ממנה אלף אלפים ורבי רבבות של מלאכים על כל טפה וטפה שיורדת.'

'יתברך יתרומם ויתגדל שמך על כל טפה וטפה שאתה מוריד לנו.'

'אלף אלפים ורבי רבבות ברכות והודאות, אנו צריכים להודות לשמך, על כל טפה וטפה שאתה מוריד לנו, שאתה משלם גמולים טובים לחייבים' (מתוך ספר התודעה, מרחשון – עפ"י בראשית רבה יג, טו; דברים רבה ז, ו ועוד).

יש לעיין האם מברכים ברכת ההודאה על גשמים היורדים בחג שהלא הם סימן קללה, ולענין ברכת הנהנין אמר רבי יהודה כל שהוא מין קללה אין מברכים עליו. אך יש לומר שברכות ההודאה שאני שהרי על כל מאורע המעורר התפעלות בנפש מברכים, ואפילו דבר המזיק מברכים כשם שמברכים על הטובה, ואם כן יש לברך 'הטוב' על הטובה והברכה שיש בדבר, וכעין אביו שמת שמברך גם 'דיין האמת' וגם 'שהחיינו'.

'ברוך רוב ההודאות' – משמע לו לשון ריבוי [כמו 'ברוב עם הדרת מלך' ו'ברוב גאונך' 'לפי רוב השנים' 'ורוב בניו'].

והקשינו **'רוב ההודאות ולא כל ההודאות?'** – והלא משמע גם 'רוב' ולא כל, ככתוב 'רצוי לרוב אחיו' (ולא לכל אחיו. ע' מגילה טז:). ותירץ רבא **'אימא הא – ל ההודאות'**.

'אמר רב פפא: הלכך נימרינהו לתרויהו...' שכיון שאומר 'א – ל ההודאות' הרי פירש שאין 'רוב' אלא לשון ריבוי, ומפני שכל טפה וטפה צריכה שבה והודיה, צריך להזכיר בחתימה לשון ריבוי מעין הפתיחה.

ויש במקצת נוסחאות: 'ברוך א-ל רוב ההודאות', אבל לשון הספרים כולם: 'ברוך רוב ההודאות וא-ל ההודאות'. ושמה עשו 'רוב' זה תואר כמו רב, וכן 'מרוב אונים ואמיץ כח' שהוא תואר. [על משקל 'עוז פניו ישונא'; 'מעוז לתום דרך ה'". וכן רבים] (מתוך מלחמות ה' להרמב"ן - ברכות נט. וכעין זה בתר"י). והרז"ה (שם) פירש דברי רב פפא 'נימרינהו לתרוייהו' על 'מודים... ואילו פינו' - אבל אינו חותם אלא 'ברוך א-ל ההודאות' (גם בריטב"א בברכות תמה על הפירוש הראשון. וע"ע במאור ישראל כאן).

'אמר רב פפא: הלכך נימרינהו לתרוייהו' - כיוצא בזה אמר רב פפא בכמה מקומות - ע' במצוין בסוטה מ.

דף ז

'כל העוסק בתורה לשמה נעשית לו סם חיים... וכל העוסק בתורה שלא לשמה...'. ע' בהרחבה בענין זה [ובקושיית התוס'], במובא בפסחים ג.

חרב אל הבדים ונואלו - חרב על שונאיהם של תלמידי חכמים שיושבים בד בבד ועוסקים בתורה. פשטי' דקרא מדבר בקוסמים, ונראה שנקראו 'בדים' על שם שמתבודדים להשרות על עצמם רוח טומאה, ולהכי דריש מיני' מאי דדריש (מהגר"א נבנצל שליט"א).

'אם תלמיד הגון הוא - לקראת צמא התיו מים, ואי לא - הוי כל צמא לכו למים'. משמע שמותר ללמד תורה לתלמיד שאינו הגון אלא שאין מצוה על הרב לילך אצלו. ואולם המהרש"א פירש בענין אחר, שהרי אמרו חכמים השונה לתלמיד שאינו הגון כזורק אבן למרקוליס (ע' חולין קלג). וגם בסמוך אמרו יהיו לך לבדך - בתלמיד שאינו הגון, אלא שהנביא קורא לתלמיד שאינו הגון שישוב תחילה ואז ילך ללמוד תורה, וזהו הוי כל צמא לכו למים. אכן כל עוד לא שב, על הרב להימנע מללמדו. ולישב פרש"י נראה על פי מה שכתב הגר"ז (בשו"ע שלו - הלכות ת"ת ד, יז) שאם אי אפשר להחזירו למוטב תחילה, והוא דוחק ליכנס ללמוד - תהא שמאל דוחה וימין מקרבת, ולא כיהושע בן פרחיה שדחה לפלוני בשתי ידיים. ואף על פי שאולי אין לרב להכניס עצמו לספק זה, שמא לא יחזור התלמיד למוטב ונמצא כזורק אבן למרקוליס, אבל התלמיד עצמו חייב להכניס את עצמו, דמה יפסיד. - הרי מבואר ש כל צמא - גם מי שאינו הגון, בכלל הציווי לכו למים - ללמוד תורה. אלא שאין הרב מצווה לילך הוא אליו (וע"ש בדברי הגר"ז שצדד לומר שמא גם הרב צריך להכניס עצמו לבית הספק אם אי אפשר בענין אחר). עוד בענין לימוד לתלמיד שאינו הגון, ע' במובא בספר מגדים חדשים ברכות כח. דעת חכמה ומוטר ח"ג רצו. וע"ע במובא במכות י.

'כדאמרה ליה בת קיסר לרבי יהושע בן חנניה: אי חכמה מפוארה בכלי מכוער'. הרא"ש כתב בפרושו לנדריים (ג): שהיה רבי יהושע שחור. יש מי שהסביר על פי דברי הגמרא בחגיגה (כב): המספרת על רבי יהושע ש'כל ימיו הושחרו שיניו מפני תעניותיו'. ובדקדוקי סופרים שם הביא גרסא 'הושחרו פניו' (מגדים חדשים להרד"י וויס, ברכות כח. ע"ש).

וע' בתיקוני זוהר תיקון ס על ענין זה, שיש נפשות גדולות בגופים מכוערים, וכן להפך. ובספר 'צדקת הצדיק המלא' לר"צ הכהן מלובלין זצ"ל (בסימן קמו - העתק מכתב יד שהושטט בדפוסים הרגילים) רמז בזה דברים עמוקים (וע"ע בחידושי אגדות למהרש"א ומהר"ל נדרים ג).

קעו

עד אימתי שואלים את הגשמים – רבי יהודה אומר: עד שיעבור הפסח. רבי מאיר אומר: עד שיצא ניסן. לדברי עולא, וכמותו הסיקו בגמרא, לפי תנא המתניתין בשיטת רבי יהודה מפסיקים לשאול כבר ביום טוב ראשון של פסח. [ורבה רצה לפרש שלרבי יהודה מפסיק לשאול במנחה של ערב הפסח. אבל אביי דחה זאת, שאין מקום להמשיך להזכיר לאחר שהפסיקו לשאול].

ב. לדברי רבי יהודה שמתחילים להזכיר במוסף של יום טוב האחרון של חג, בחו"ל מזכירים במוסף של יום שמיני עצרת ('שמיני-ספק-שביעי'). והסיק רבא, כיון שהתחיל להזכיר שוב אינו פוסק [ואף רב חזר ופסק כן]. ושמואל אמר מזכיר במוסף ובמנחה [כי אחר שעשאו קודש להחשיבו כשמיני, שוב אי אפשר לעשותו חול כשביעי] ופוסק מלהזכיר בערבית ושחרית, ושוב חוזר ומתחיל במוספים שלמחר. והסיק הלכה כדעה ראשונה שכיון שהתחיל שוב אינו פוסק.

השפת-אמת צדד שאם שכח בערבית להזכיר גשם וטל, שמא אין צריך לחזור, כי מן הדין אין להזכיר רק משום שהתחיל שוב אינו פוסק, הלכך י"ל שבדיעבד אינו מעכב.

דף ו

ה. א. מהם זמניהם תכונותיהם ומקור שמם של היורה והמלקוש?

ב. מהם זמני רביעה ומאי נפקא מינה?

ג. אלו גשמים יפים הם ואין בהם משום קללת ועצר את השמים ואלו אינם יפים?

ד. מאימתי מברכים על הגשמים? מה מברכים?

א. היורה יורד בעתו במרחשון והמלקוש בניסן.

'יורה' – שמורה לבריות להטיח גגותיהן ולהכניס את פירותיהם ולעשות כל צרכיהם. דבר אחר: שמורה את הארץ ומשקה עד תהום... דבר אחר: שיורד בנחת ואינו יורד בועף – זהו היורה היורד לברכה.

'מלקוש' – אמר רב נהילאי בר אידי אמר שמואל: דבר שמל קשיותיהן של ישראל (שכשאינו יורד חוזרים ישראל בתשובה ומתענים ועושים צדקות). דבי רבי ישמעאל תנא: דבר שממלא תבואה בקשיה. במתניתא תנא, דבר שיורד על המלילות ועל הקשין (- על השיבולת עם הקנה).

ב. איזו היא רביעה (= עונת גשמים, על שם שרובעת את הקרקע) ראשונה; הבכירה – בשלשה במרחשון, בינונית – בשבעה בו, אפילה – בשבעה עשר בו. דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר: בשבעה, בי"ז ובכ"ג. רבי יוסי אומר: בי"ז, בכ"ג ובראש חדש כסלו. אמר רב חסדא: הלכה כרבי יוסי.

א. כן פסק הרמב"ם, כרבי יוסי. ואילו רש"י הביא גרסה אחרת: הלכה כרבי יהודה. וכן נקטו הרא"ש והטור.

ב. אותם שלשה זמנים, זמני רביעה ראשונה הם, כשהיא מקדימה או מאחרת. ומשמע בגמרא שאותם הפרשי זמן שבין הזמנים הללו, קיימים גם בין רביעה לרביעה (עפ"י חדושים ובאורים).

וכן הביא מפיה"מ לרמב"ם פאה ח, א.

גשמים שירדו ברציפות, מונים להם מספר רביעות לפי תקופות הזמן האמורות, הלכך לרבי יוסי אם ירדו ברציפות יותר משבעה ימים – הרי כאן שתי רביעות. כן אמר רשב"ג.

רביעה ראשונה – לשאול על הגשמים ממנה ואילך. שניה – נפקא מינה לענין נדרים (וכן שכירות בתים), שהגודר 'עד הגשמים' או 'עד שיהו גשמים' – עד שתדר רביעה שניה. וכן נפקא מינה בהתר לקט שכחה ופאה – שמרביעה שניה הם מותרים לכל אדם. וכן לענין התר הליכה לכל אדם בשבילים שבשדות. וכן לענין ביעור תבן וקש של שביעית, שמרביעה שניה הם כלים לחיה מן השדה וצריך לכלות מן הבית. רביעה שלישית – היחידים מתענים בה, אם לא ירדו גשמים עד אז.

א. ממשט הסוגיא נראה שזמן שאילת הגשמים תלוי בזמן רביעה ראשונה, וכן זמן תענית היחידים תלוי בזמן המאוחר (וכן כתב הר"ן להלן ע). ואולם הרמב"ם פסק כרבי יוסי, ואף על פי כן כתב שזמן שאילת הגשמים בשבעה במרחשון, ותענית היחידים – ב"ז (ע' לחם משנה; חדושים ובאורים).

ב. מהרמב"ם (מתנות עניים א, יא) משמע שהתר מתנות עניים לכל אדם תלוי בזמן רביעה שניה ולא בירידת הגשמים בפועל. ונחלקו בזה תנאים בתוספתא (ע' חדושים ובאורים. והעיר שמסוגיתנו משמע לכאורה שרביעה שניה תלויה בירידה בפועל).

ג. אמר רבי אבהו: רביעה ראשונה – כדי שתדר בקרקע טפה (רש"י: אם ירדו כל כך שנימס טפה מהקרקע, יפים הם ואין צריך להתענות). שניה – כדי לגוף בה פי חבית (שנעשה העפר תיחוח כל כך ואין צריך לו תוספת מים כדי לעשות מגופה).

אמר רב חסדא: גשמים שירדו כדי לגוף בהם פי חבית – אין בהם משום ועצר; גשמים שירדו קודם 'ועצר' (קריאת שמע) – אין בהם משום ועצר (אעפ"י שאין הגשמים מרובים). ופירש אביי: קודם קריאת 'ועצר' של ערב, אבל קודם הבוקר יש בהם משום ועצר, שאין יפים לעולם אם לא ירדו ביום. ודוקא בעננים קלושים, אבל אם נקשרו שמים בתחילת היום בעננים עבים – שנה מבורכת היא זו.

אמר רב יהודה: טוב לשנה שחדש טבת שבה כאלמנה, שאין יורדים בו גשמים; יש אומרים מפני שאותם מקומות שמרביצים בהם תורה אינם שוממים מפני שהדרכים יפות (ויש מפרשים כלפי הגנות). ויש אומרים לפי שאין השדפון קיים בתבואה. ודוקא אם ירדו גשמים מקודם, במרחשון, אבל אם לא ירדו – טוב לטבת שהדרכים מנוולות בטיט ובבוץ מפני הגשמים. (ויש לשון אחר ברש"י, שאם ירדו מעיקרא סימן יפה שירדו בטבת).

ואמר רב חסדא: גשמים שירדו על מקצת מדינה ועל מקצתה לא ירדו – אין בהם משום ועצר (שיספקו אלו לאלו). ואולם אם ירד יותר מדי בקצת מדינה, ובקצתה לא ירדו גשמים – הרי זה סימן קללה (והמטירי על עיר אחת ועל עיר אחת לא אמטיר, חלקה אחת תמטר...).

אמר רבי יצחק: אפילו שנים כשני אליהו (שהיה העולם צריך לגשמים) וירדו גשמים בערבי שבתות (ביום), אינם אלא סימן קללה (ח: – שבני אדם צריכים לחזר בשוק לקנות סעודת שבת. אבל בלילי שבת – סימן ברכה הוא).

ד. אמר רבי אבהו: מאימתי מברכים על הגשמים – משיצא חתן לקראת כלה (– שירדו כל כך שכשהטפה נופלת, יוצאת וניתזת כנגדה טפה אחרת. לשון אחר: שהשוקים מקלחים מים, שוק כנגד שוק. רש"י). מה מברך – אמר רב יהודה אמר רב: מודים אנחנו לך ה' אלקינו על כל טפה וטפה שהורדת לנו ורבי יוחנן מסיים בה כך: אילו פיגו מלא שירה כים ולשוננו רנה כהמון גליו... אל יעזבונו רחמיך ה' אלקינו ולא יעזבונו. ברוך... רוב ההודאות. רבא אמר: 'הא-ל ההודאות'. אמר רב פפא: הלכך נאמר שתייהן; א-ל ההודאות ורוב ההודאות (שכן משמע: ברוך אתה במרבית ההודאות, הא-ל של כל ההודאות).

- א. כן היא גרסתנו וגרסת הרי"ף, ולזה הסכים הרמב"ן. ואילו הרז"ה פרש דברי רב פפא על 'מודים... ואילו פיננו...!', אבל אינו חותם אלא 'ברוך א-ל ההודאות'. ובמקצת נוסחאות הגרסה: 'ברוך א-ל רוב ההודאות' (ע' רמב"ן ברכות נט).
- ב. לפי תירוץ אחד בגמרא (בברכות נט), כאשר ירדו גשמים מרובים מברך 'הטוב והמטיב'. ולפי תירוץ אחר אין מברכים 'הטוב והמטיב' אלא אם יש לו קרקע בשותפות עם אחר (ישראל דוקא. עפ"י משנ"ב). היתה לו קרקע ללא שותף – אומר 'שהחינו'. אין לו קרקע – אומר 'מודים... (עפ"י רש"י ועוד). ויש מהראשונים סוברים שאין מברכים שהחינו על גשמים לעולם. ובשמיעת בשורה של ירידת גשם ללא שראה – יש אומרים לברך 'הטוב והמטיב' ויש אומרים 'מודים' (ע' רש"י כאן (ורעק"א), רשב"א וריטב"א ברכות).
- ג. כתבו הפוסקים (שבאשכנז): עתה אין נוהגים בברכות הגשמים משום שהגשמים תדירים ואינם נעצרים. ואולם בארץ ישראל ובמקומות נוספים נהגו בברכה זו. אך אין הדבר ברור באותן מדינות שהיו בשמחה מצוי בהם, האם מברכים גם כשהגשמים יורדים בזמנם וכתיקנם, או רק לאחר עצירת גשמים. במשנ"ב (רכא, א ובבאור הלכה) צדד בדבר ולמעשה כתב לברך באופן זה בלא שם ומלכות.

דפים ז – ח

- ו. א. במה נצטיין ונשתבח יום גשמים בדברי החכמים?
ב. אלו מאמרים הובאו בסוגיא בעניני לימוד התורה לומדיה ומלמדיה?
ג. מהן הסיבות לעצירת גשמים? ואלו תקנות יש לעשות כנגדה?
ד. אלו דברים אמרו חכמים במי שיש בו עזות פנים?
- א. אמר רבי אבהו: גדול יום הגשמים מתחיית המתים, שתחיית המתים לצדיקים ואילו גשמים בין לצדיקים בין לרשעים. וחולק על רב יוסף שאמר מתוך שהיא שקולה כתחיית המתים קבעה בתחיית המתים. גדול יום הגשמים –
– כיום שניתנה בו תורה... (רב יהודה). רבא אמר: יותר מיום שניתנה בו תורה...;
– כיום שנבראו בו שמים וארץ (רבי חמא בר' חנינא);
– שאפילו ישועה פרה ורבה בו... (רב אושעיא).
- כתבו בספרים שראוי להתפלל בעת ירידת גשמים ולבקש צרכיו כי או הוא עת רצון (ע' ספר בניהו ועוד).
- אמר רבה בר שילא: קשה יום גשמים כיום דין (שאינו בני אדם יכולים לעשות צרכיהם. רש"י). אמר אמימר: אם לא שהוא צריך לבריות, היינו מבקשים רחמים ומבטלים אותו.
ועוד אמרו שבערבי שבתות – הגשמים סימן קללה (שאו הוא קשה ביותר לבני אדם להכין צרכיהם לשבת).
- אין הגשמים יורדים אלא אם כן נמחלו עונותיהם של ישראל... (רבי תנחום בר חנילאי);
אין גשמים יורדים אלא בשביל בעלי אמנה... (רבי אמי). [וא"ר אמי: בא וראה כמה גדולים בעלי אמנה, מנין מחולדה ובור (כמעשה שהיה), ומה המאמין בחולדה ובור כך, המאמין בהקב"ה על אחת כמה וכמה].